

*До разової спеціалізованої вченої ради ДФ 2023-32
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77*

РЕЦЕНЗІЯ

докторки юридичних наук, професорки, професорки кафедри теорії права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Дашковської Олени Ростиславівни на дисертацію Каменчук Тетяни Василівни
на тему «Права людини: традиційні та сучасні підходи» на здобуття ступеня
доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження. Існування концепції прав людини в суспільстві обґрунтовує необхідність захисту основних прав та свобод людини, вказує на важливість встановлення правових обмежень для держави та інших суб'єктів у разі втручання в особисте життя людини та гарантує гармонійний розвиток особистості. Визнання прав людини основоположною цивілізаційною цінністю створює умови формування правових норми, що регулюють відносини між людьми та взаємодію з державою, забезпечуючи свободу та розвиток особистості.

Змістовне наповнення поняття «права людини» створило необхідні правові інструменти для реалізації потреб, захисту інтересів та визначення відповідальності їх порушення. Дослідження сфери прав людини є надзвичайно важливим і необхідним, оскільки права людини є фундаментальними цінностями, які повинні бути гарантовані кожній людині, незалежно від її походження, статі, віросповідання, політичних переконань та інших ознак особистості як суб'єкта суспільних відносин.

Тема дослідження є важливою як з точки зору наукового, так і практичного значення, оскільки існують різноманітні традиційні та сучасні підходи забезпечення та захисту прав людини, які потребують окремого дослідження та додаткової аргументації їх значення в науковому дискурсі. Крім того, тема дисертаційного дослідження Каменчук Т. В. залишається актуальною для різних галузей наукового пізнання, таких як правознавство, політологія, філософія, соціологія, історія, міжнародні відносини та інші. Вивчення традиційних та сучасних підходів встановлення змісту та сутності прав людини сприятиме кращому розумінню їх особливостей та застосуванню у сучасному глобалізованому світі, що свідчить про актуальність обраної проблематики.

Дисертація виконана на кафедрі теорії права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Загальнотеоретичні проблеми правотворення та правозастосування в умовах формування правової держави» (державний реєстраційний номер 0106U002286). Тема дисертаційної роботи затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 22 листопада 2019 року (протокол № 4).

Мета запропонованого дисертаційного дослідження полягає в отриманні нових наукових висновків щодо поняття, сутності і змісту прав людини, виходячи з традиційних та сучасних підходів праворозуміння.

На досягнення названої мети було сформульовано дев'ять завдань (с. 6-7), які були переважно досягненні і зафіксовані як наукова новизна одержаних результатів (с. 9-12), а також висвітлені у загальних висновках роботи (с. 183-192).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Положення, висновки та рекомендації, що містяться в дисертації, певною мірою науково обґрунтовані і достовірні. Під час виконання дисертаційної роботи відповідно до поставленої мети і вирішуваних завдань було застосовано окремі методи, способи і прийоми наукового пізнання.

При написанні роботи дисертантка вдало використала феноменологічний, синергетичний, діалектичний, емпіричний, історичний, порівняльний та інші методи наукового дослідження. Феноменологічний метод дозволив всебічно проаналізувати сутність права як комплексного явища, через побудову інтерсуб'єктивних відносин соціального спілкування індивідів, основними формами яких є конфлікт і співробітництво. Значну методологічну роль у дослідженні відіграє синергетичний метод, який було використано для розкриття нелінійних зав'язків у процесах самоорганізації правових систем в глобалізованому суспільстві. Використання діалектичного методу дозволило Каменчук Т.В. виявити причинно-наслідкові зв'язки між різними явищами, підходами, поняттями та теоріями щодо прав людини, а також зрозуміти їх взаємозв'язок та вплив на сучасне праворозуміння. Для дослідження поняття «права людини» також було використано прийоми аналізу та синтезу для розкриття сутності та змісту прав людини, їх системи і місця в умовах глобалізації. Використання емпіричних методів у дослідженні поняття «права людини» надало змогу зібрати дані про те, як права людини визнаються та захищаються в різних країнах світу. Також було використано аналіз нормативних актів, що стосуються прав людини, таких як конституції, закони, міжнародні акти та інші джерела права. Історичний метод використано авторкою для дослідження розвитку концепцій прав людини XIX та XX століття, що включає дослідження документів, які відображають історичні зміни в поглядах науковців на права людини. Порівняльний метод було використано для аналізу механізмів захисту прав людини в різних країнах світу та з'ясування спільних та відмінних ознак у засобах забезпечення прав людини.

Крім цього, дисертантка використала широку джерельну базу, яка налічує 210 найменувань, серед яких праці вітчизняних та зарубіжних учених, актуальна нормативно-правова база й різні міжнародно-правові акти.

Отже, дисертаційна робота Каменчук Т. В. містить об'єктивно відображені висновки і пропозиції, які є належним чином обґрунтованими, зрозумілими, логічними, а також відповідають загальним вимогам.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій. Наукова новизна одержаних результатів дисертаційної праці Т. В. Каменчук полягає в тому, що представлена робота є комплексним системним дослідженням поняття, сутності та змісту прав людини, виходячи з традиційних та сучасних наукових підходів.

Аналіз змісту дисертаційного дослідження дозволяє зробити висновок про наявність певних елементів наукової новизни. Найбільш суттєвими науковими положеннями у представленій дисертації, є те, що *уперше*:

- аргументовано положення про зміну підходів щодо визначення сутності та змісту прав людини на сучасному етапі розвитку українського суспільства через аналіз нових парадигм, концепцій та теорій;

- обґрунтовано положення про безпосередній взаємозв'язок між правами людини та глобалізаційними процесами, що дозволяє зрозуміти, як глобалізація впливає на розвиток прав людини в сучасному світі;

- доведено положення, що на розвиток прав людини на сучасному етапі в Україні безпосередньо впливає універсалізація, міжнародне співробітництво нашої держави, ефективна діяльність уповноважених суб'єктів і інституцій громадянського суспільства щодо захисту прав людини, підвищення рівня правової культури населення, включаючи ідентифікацію основних напрямів їх захисту та розвитку для покращення системи забезпечення та захисту прав людини, особливо, в умовах війни;

- обґрунтовано формування п'ятого покоління прав людини, які сформувалися в останні десятиріччя, в сфері кібернетичної безпеки і цифрових технологій ;

- визначено внутрішнє наповнення сучасної системи прав людини, аспектами якої є: елементи, взаємодія, ціль, середовище, структура та функція.

Окрім того, *удосконалено*:

- розуміння правової сутності інституту прав людини, включаючи його роль, функції та значення в сучасному світі, що дозволяє краще розуміти місце прав людини в системі сучасного правопорядку;

- наукові підходи щодо класифікації основних поколінь прав людини на сучасному етапі розвитку людства, виокремивши для їх поділу, крім традиційних критеріїв, розвиток інформаційних технологій, віртуалізацію суспільної діяльності і пов'язані з цим виклики у сфері прав людини;

- дослідження проблем універсалізації прав людини та культурного релятивізму, зокрема, проведено оцінку їх впливу на сучасне розуміння прав людини, що дає можливість розробити ефективні стратегії захисту прав людини;

- положення про те, що права людини за своїм внутрішнім змістом і роллю серед інших норм є нормами права, які мають перевагу над всіма іншими нормами, що забезпечуються державою;

- розуміння індивідуального підходу щодо прав людини для забезпечення справедливого балансу між правами окремої особи та інтересами суспільства.

Крім перелічених положень дисертація Каменчук Т. В. містить низку інших тез, які мають теоретичне і практичне значення.

Повнота викладу одержаних результатів. Основні положення, рекомендації та висновки, які містяться у дисертації, обговорювалися та були схвалені кафедрою теорії права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Основні положення й результати дослідження відображено у восьми наукових працях: три наукові статті, опубліковані у фахових наукових виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз; одна наукова стаття опублікована в іноземному періодичному науковому виданні; тези чотирьох доповідей і повідомлень на наукових і науково-практичних конференціях. Тобто, результати дисертаційної роботи належно апробовані.

Структура й обсяг дисертації визначаються метою, завданнями, об'єктом та предметом дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 215 сторінок, з них основний текст – 192 сторінки. Список використаних джерел налічує 210 найменувань.

Перший розділ дисертаційної роботи «Становлення вчення про права людини як загальнолюдської цінності» присвячено дослідженню поняття «права людини» як фундаментальної загально-правової категорії. У роботі детально розглядаються історичні аспекти формування поняття прав людини, основні засади та принципи, що покладено в основу цієї категорії, а також її сучасне розуміння. Досліджено традиційні підходи до понять «гідність», «свобода», «право», «демократія», «справедливість», «рівність» та ін., розглядаються історичні та культурні контексти формування цих понять, їхні традиційні значення та новітні інтерпретації у сучасній науці.

Проаналізовано традиційні підходи до поняття «право», зокрема, у римській, британській та французькій правовій традиції. Розглянуто прояв поняття «свобода» в культурних традиціях різних народів світу, включаючи давньогрецьку демократію, римську республіку, американську конституцію та інші. Досліджено традиційні підходи до поняття «демократія» та її співвідношення з такими поняттями як «право» та «свобода». Також розглянуто традиційні підходи до поняття «справедливість» у різних культурах та епохах, зокрема, в античній традиції, середньовічній європейській філософії та європейській ліберальній політичній думці.

У другому розділі дисертаційної роботи «Права людини як загально правова категорія» розглянуто основні засади та принципи концепції прав людини, такі як невідчужуваність, недоторканність, загальність, універсальність. Проаналізовано сучасні форми та механізми захисту прав людини, такі як національні та міжнародні правові інструменти, судова практика, засоби масової інформації та громадські організації. Встановлено, що права людини є невід'ємною складовою людської гідності та європейської культури та мають універсальне значення. Права людини визнаються як важлива цивілізаційна категорія, що забезпечує правовий захист людської гідності, свободи та справедливості в усіх сферах життя суспільства. Також у результаті дослідження було встановлено, що права людини є невід'ємною складовою української правової системи .

У третьому розділі роботи «Права людини в умовах глобалізації» проаналізовано сучасні виклики, пов'язані з реалізацією прав людини в різних країнах світу, зокрема, проблеми расизму та дискримінації, що проявляються під час реалізації прав жінок та прав меншин. Запропоновано правові підходи, які можуть допомогти у реалізації прав людини в сучасному світі та правові інструменти, які використовуються для захисту прав людини. Права людини є універсальними та невід'ємними для кожної людини та вимагають постійної уваги та захисту з боку держав, міжнародних організацій та громадськості.

Заслужують на увагу висновки авторки щодо впливу глобалізаційних процесів на права людини в сучасному світі. У роботі проаналізовано різні аспекти взаємозв'язку між глобалізацією та правами людини. У роботі проведено аналіз впливу глобалізаційних процесів на економічні, соціальні та політичні права людини. Досліджено роль міжнародних організацій у забезпеченні прав людини відповідно до норм міжнародного права. Також було проаналізовано вплив глобалізаційних процесів на права меншин, права жінок, права мігрантів тощо.

Слушним є висновок авторки, що глобалізаційні процеси можуть як позитивно, так і негативно впливати на реалізацію прав людини. З одного боку, глобалізація може сприяти забезпеченню економічних, соціальних та політичних прав людини, з іншого – може створювати нові загрози обмеження прав людини, зокрема, у зв'язку зі зростанням дискримінаційних проявів та обмеженням впливу демократичних інституцій.

Дотримання академічної доброчесності. Вивчення рукопису дисертації Т. В. Каменчук на тему «Права людини: традиційні та сучасні підходи» дозволяє зробити висновок щодо ідентичності анотації і основних положень дисертації та не виявляє ознак порушення академічної доброчесності. Усе зазначене свідчить про відповідний теоретико-методологічний рівень дисертаційної роботи, самостійність її написання, наявність окремих елементів наукової новизни.

Дискусійні положення і зауваження. Наукові висновки та пропозиції дисертаційної роботи Каменчук Т. В. характеризуються достатнім рівнем обґрунтованості. Здобувачка використала значну кількість наукових джерел та нормативно-правових актів з досліджуваної проблематики. Це дозволяє позитивно оцінити запропоновану наукову роботу.

Разом із тим слід звернути увагу на певні дискусійні положення та недостатньо доведені позиції, які потребують додаткової, більше ретельної аргументації та спонукають до обговорення під час захисту:

1. В положеннях наукової новизни зазначено, що «уперше аргументовано положення про істотну зміну підходів щодо визначення сутності та змісту прав людини на сучасному етапі розвитку українського суспільства через аналіз нових парадигм, концепцій та теорій» (с. 9). Отже, бажано ширше розкрити в чому полягає така істотність зміни підходів для розуміння сутності та змісту прав людини? Які саме новітні наукові парадигми та теорії було використано дисертанткою для встановлення сутності та розкриття змісту прав людини під час дослідження обраної теми?

2. Потребує додаткового пояснення положення наукової новизни про «внутрішнє наповнення сучасної системи прав людини, аспектами якої є: елементи, взаємодія, ціль, середовище, структура та функція» (с.10). Бажано почути авторське бачення, які саме елементи входять до системи прав людини? Що саме авторка називає середовищем системи прав людини? Які напрямки взаємодії об'єднують структурні елементи системи прав людини та які функції виконує система прав людини ?

3. У першому розділі дисертації «Становлення вчення про права людини як загальнолюдської цінності» авторка зазначає, що певні дії чи політика, які суперечать або порушують права людини, пояснюються та виправдовуються посиланням на ідею природного, а не позитивного права. Водночас, авторка використовує терміни «нелюдські» дії та «неприродно жорстока» політика (с. 15). Подібна думка потребує окремого пояснення. До того, хотілось би почути, як така позиція дисертантки співвідноситься з

«формулою Густава Радбруха»?

4. У другому розділі дисертації «Права людини як загально правова категорія» дисертанткою акцентовано увагу на так званих *нетипових системах прав людини* (с.109), які, на думку авторки, виникають у разі недемократичних режимів, конфліктних зон, релігійних чи культурних особливостей, несприятливого економічного стану, корупції чи беззаконня. Вказані обставини так званої «нетиповості» є фактично порушенням та обмеженням прав людини, які за попереднім визначенням дисертантки, є невідчужуваними, загальними, рівними, універсальними та гарантованими державою на рівні міжнародних стандартів. Отже, питання про «нетиповість системи прав людини» потребує окремого пояснення, оскільки не відповідає науковій парадигмі дисертаційного дослідження.

5. Серед питань, які розглянуто в третьому розділі дисертації «Права людини в умовах глобалізації», дисертанткою акцентується увага на взаємозалежності загальних норм і правових цінностей, на яких базуються права людини (с. 134, 137). Таким чином, вироблення єдиної платформи для розуміння сутності прав людини може стати фундаментом розбудови ефективних міжнародно-правових гарантій, тому доцільно почути думку дисертантки, як саме посилення міжнародних гарантій прав людини в умовах глобалізації може вплинути на подальший розвиток світового порядку.

Сформульовані зауваження здебільшого мають дискусійний характер і тому суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої дисертаційної роботи.

Загальний висновок. Усе вищезазначене дає підстави сформулювати висновок про те, що дисертаційна робота Каменчук Т. В. «Права людини: традиційні та сучасні підходи» написана на належному теоретичному рівні, є актуальною і завершеною працею, яка виконана здобувачкою особисто та має теоретичну та практичну значущість. Дисертаційне дослідження відповідає спеціальності та вимогам до її оформлення, які визначаються Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової

спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а Каменчук Тетяна Василівна заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензентка:

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Олена ДАШКОВСЬКА

Підпис *Олена Дашковська*
Засвідчую
Нач.ВК
24.07.2024 р.